

Історичний розвиток правового регулювання експертної діяльності в кримінальному процесі

Historical Development of Legal Regulation of Expert Activities in Criminal Process

Тетяна Лоза¹

Tetiana Loza

¹ *University of State Fiscal Service of Ukraine*

31 Universytetska street, Irpin, 08205, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.57-4](https://doi.org/10.22178/pos.57-4)

LCC Subject Category: K1-7720

Received 25.03.2020

Accepted 28.04.2020

Published online 30.04.2020

Corresponding Author:

kashkinlaw@gmail.com

© 2020 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті аналізуються історичний шлях розвитку правового регулювання експертної діяльності в кримінальному процесі. Встановлено, що: по-перше, біля своїх витоків експертна діяльність у кримінальному судочинстві ототожнювалась з діяльністю обізнаних осіб, які володіли спеціальними відомостями, обізнаністю в науці, мистецтві, ремеслі, промислі тощо; по-друге, із середини XIX ст. в науковій спільноті почала формуватися думка про необхідність поділу обізнаних осіб на експертів та спеціалістів. В ході наукового пошуку зроблено висновок, що практичне застосування результатів цих досліджень для вдосконалення кримінального процесуального закону було реалізовано за часів радянської влади і, найбільш повно, – після набуття Україною незалежності, розробки та прийняття Кримінально-процесуального кодексу України 2012 року.

Ключові слова: експерт; спеціаліст; експертна діяльність; експертна установа; судова експертиза.

Abstract. The article analyzes the historical way of development of legal regulation of expert activity in the criminal process. It has been established that: firstly, at its origins, expert activity in criminal proceedings was identified with the activities of knowledgeable people who possessed special information, knowledge of science, art, crafts and the like; secondly, since the middle of the nineteenth century in the scientific community, there began to emerge the idea of the need to divide knowledgeable people into experts and specialists. In the course of scientific research it has been concluded that the practical application of the results of these studies to improve the criminal procedural law was implemented during the Soviet times and, most fully, after Ukraine had gained independence, elaborated and adopted the CPC of Ukraine in 2012.

Keywords: expert; specialist; expert activity; expert institution; forensic examination.

ВСТУП

Експертна діяльність як діяльність, що пов'язана з використанням спеціальних знань у кримінальному процесі, пройшла довгий шлях становлення. Незважаючи на те, що сама злочинність як явище соціальної культури була притаманна людському суспільству із самого початку його зародження, експертна діяльність у даному напрямку сформувалася набагато пізніше.

При здійсненні правосуддя постає питання про затримання обвинуваченого у кримінальному правопорушенні. Але, оскільки протягом тисяч років процес пошуку злочинця був інквізиційним і характеризувався відсутністю прав у обвинуваченого, можливості змагання з обвинувачем, наявністю формальної системи оцінки доказів тощо, то в більшості випадків вирішальне значення для засудження мало визнання обвинуваченим своєї провини, яке отримувалося під час тор-

тур. Також при інквізиційному процесі вирішальну роль відігравали показання свідків (на відміну від речових доказів), які ніяк не перевірялися (або перевірялись формально) і приймалися «на віру». Все це призводило до винесення помилкових рішень та притягнення до відповідальності невинних осіб. І лише з переходом розвинутих суспільств від процесу інквізиційного до змішаного процесу актуалізувалося використання знань обізнаних людей, які на сьогоднішній день сприймаються законодавством у якості експертів та спеціалістів.

Мета статті полягає в дослідженні історичних передумов розвитку правового регулювання і становлення професійної експертної діяльності в кримінальному процесі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Європі витоки залучення обізнаних людей до кримінального процесу беруть свій початок в європейських правових актах із середини XVI ст. Наприклад, в німецькому Кримінально-судовому уложенні «Священної Римської імперії німецької нації» 1532 року або французькому Великому кримінальному ордонансі 1670 р. У Кримінально-судовому уложенні під обізнаними людьми розумілися: професійні юристи (ст. LXXIII); обізнані жінки (повивальні бабки), лікарі й аптекарі (ст. LXXV), хірурги (ст. CXLVII) [4]. У Великому кримінальному ордонансі обізнані люди (в основному, представники лікувальних професій) в період розшукового процесу розглядалися не лише як свідки, а вже і як особи, які допомагають судді правильно зафіксувати обставини поранення і смерті. В Англії у цей період в законодавстві закріпилася позиція, згідно з якою обізнані люди розглядалися як «особливого роду свідки, які на відміну від інших свідків мали право висловлювати свою думку, тобто, давати оцінку фактам на основі спеціальних знань, якими вони володіють» [10, с. 11].

Витоки зародження спеціалізованої експертної діяльності на українських землях безпосередньо відносяться до того періоду, коли значна частина територій нинішньої України входила до складу Російської Імперії. У 1764 році була ліквідована Гетьманщина, в 1775 році – знищена Запорізька Січ. Після поділу Речі Посполитої (1772–1795 роки) значна ча-

стина нинішньої Правобережної України опинилася у складі Російської Імперії (крім Галичини). У 1783 році до Імперії були приєднані землі Кримського ханства. Пов'язано це було з тим, що після поглинання Російською Імперією українських земель, на них повністю поширилося імперське законодавство, в тому числі й Військовий артикул 1716 року, в якому містилася норма, згідно з якою: «належить достовірно знати, що смерть всеконечно від биття трапилася... того ради дуже потрібно, щоб коли хто помре, забитий у битві, поколотий чи порубаний, визначити лікарів, які б тіло мертве розрізали і достовірно розшукали, яка була причина його смерті, зафіксувати це письмово і свідчити про це в суді» (арт. 154) [3]. Виходячи зі змісту артикулу 154 весь Військовий артикул 1716 року можна вважати першим законодавчим актом у сфері експертної діяльності, оскільки він містить першу офіційну вимогу щодо необхідності проведення обізнаними людьми (лікарями) розтину. Звернемо увагу на те, що незважаючи на законодавчу вимогу здійснення доповідними людьми розтину, відомості, отримані з їх допомогою, не віднесені Артикулом до переліку самостійних джерел доказів. Коротке зображення процесів і судових тягб, що було частиною Військового артикулу 1716 року, до числа доказів відносить власне визнання, показання свідків, письмові свідчення, присягу, розпитування з пристрастю і тортури [3]. Артикул діяв на українських землях аж до введення в дію Зводу законів Російської Імперії в 1835 році [6].

Зводом законів Російської Імперії 1832 року була істотно розширена регламентація експертної діяльності. Ст. 943 Зводу законів встановлювала, що «якщо точне пізнання обставини, яка зустрічається у справі, передбачає особливі відомості або обізнаність у будь-якій науці, мистецтві чи ремеслі, то слід вистребувати про те показання і думку обізнаних людей, дотримуючись правил, викладених у главі про дослідження події та огляд» [6]. Також, згідно зі ст. 1068 Зводу законів за показаннями обізнаних людей визнавалася сила самостійного джерела доказів. Слід також підкреслити той факт, що Звід законів, як і законодавство до нього, ще не передбачав відмінності між експертами та обізнаними особами, що залучаються до огляду. Проте в наукових колах сформувалися два основних

підходи до розуміння того статусу, яким були наділені обізнані люди.

Перший співвідносить обізнаних людей із особливими свідками, які залучаються для отримання більш повної інформації з місця події або проведення огляду. Ґрунтувався він на тому, що допит обізнаних людей на слідстві та в суді здійснювався за правилами допиту свідка.

Другий підхід, якого ми також усі дотримуємося, полягає в тому, що обізнана людина – це не хто інший, як експерт. Як писав А. Ф. Коні, судова практика доволі часто змушує звертатися до спеціальних досліджень, зосереджуючи в них центр тяжіння справи або звертаючись за сприянням до обізнаних людей, тобто експертів, з різних спеціальних галузей знань, мистецтва і ремесел. Експерт дає висновок про те, що кажуть йому його знання, досвід і навички щодо спірних, сумнівних або незрозумілих без його допомоги об'єктивних даних справи, зовсім незалежно від їх відношення до вини або невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або підсудного. Тому в межах своїх знань він є науковим суддею того матеріалу, який ним добуто шляхом дослідження або піддано його розгляду. Безумовно, що висновок експерта не може бути обов'язковим для суду і зовсім не є наперед встановленим доказом, що не підлягає перевірці або критиці. Але в усіх випадках критика експертизи повинна бути суворо обґрунтована і до праці експерта треба ставитися з особливою увагою [7, с. 192].

Надалі законодавче закріплення необхідності проведення експертної діяльності в кримінальному процесі чітко простежується в Статуті кримінального судочинства 1864 року, прийнятого в рамках комплексної судової реформи. Реформа повністю змінила існуючий на той час процес розслідування злочинів. Була запроваджена посада судового слідчого у зв'язку із введенням у кримінальний процес попереднього слідства. Зміни процесу розкриття й розслідування злочинів актуалізували перед слідчими низку нових завдань, вирішення яких виявилось неможливим без з'ясування механізму виникнення інформації про злочинця і злочин, тому важливе значення у викритті злочинця почало надаватись речовим слідам або, як їх називали, «німим свідкам». Віднині в кожному конкретному випадку було необхідно відтворити в деталях

модель діяльності злочинця. Тільки об'єктивно достовірно пізнавши зміст діяльнійшої події злочину, можна правильно й безпомилково прийняти рішення про винність чи невинність тієї чи іншої особи. Дана задача могла бути вирішена лише за допомогою матеріальних об'єктів (слідів), залишених злочинцем на місці злочину. Таким чином, для того, щоб побудувати ізоморфну модель злочинної діяльності, тобто відтворити минулу діяльнійшу подію злочину, необхідне дотримання трьох умов. По-перше, це наявність об'єктів різної матеріальної природи, а саме – стану цих об'єктів, які були перетворені діями злочинця. По-друге, наявність у перетворених станах об'єктів відображеної інформації про різні сторони минулої діяльнійшої події злочину. По-третє, достатність, оскільки наявність перших двох умов ще не дозволяє відтворити картину злочину в ізоморфній моделі. Остання умова означає можливість суб'єкта пізнання розпізнавати слідову інформацію, яка існує об'єктивно, але в потенційній формі [2, с. 16-17]. Лише точно встановивши модель злочинної діяльності, слідчий має повноцінну можливість розкрити особистість злочинця і обставини злочину. Поклавши на судового слідчого повноваження з розслідування злочинів законодавець також передбачив те, що в окремих випадках його рівня підготовки і кваліфікації буде недостатньо для вирішення всіх питань, що виникають у процесі судового слідства. Це питання, пов'язані з повною інтерпретацією речових слідів злочину, відповіді на які може дати людина, яка володіє досвідом або спеціальними знаннями. У зв'язку з цим до Статуту кримінального судочинства була включена норма, згідно якої «у тих випадках, коли для точного усвідомлення обставини, що зустрічається у справі, необхідні спеціальні відомості або обізнаність в науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи будь-якому занятті, запрошуються обізнані люди» (ст. 112) [16]. Після судової реформи, стаття 112 сприяла масовому залученню обізнаних людей у кримінальне судочинство. Використання спеціальних знань у різних формах пізнання призвело до того, що погляди вчених розділили обізнаних людей на спеціалістів, які залучаються для дачі роз'яснень суду з різних питань, а також експертів для дослідження речових слідів.

Зауважимо, що саме судова реформа, яка трансформувала кримінальне судочинство з об-

винувального в змагальне, дозволила найбільш повно реалізувати можливості залучених до процесу обізнаних людей, не дивлячись на те, що схожі норми також містилися у Зводі законів 1832 р.

Слід також відзначити, що відлік часу виникнення експертної діяльності помилково зводити до моменту появи інституту судової експертизи, яка виникла в умовах принципово нового для судової системи принципу змагальності. Оскільки інститут судової експертизи є не причиною виникнення експертної діяльності, а її наслідком. Підвищення рівня знань, їх якісної складової, розробка наукових методів дослідження об'єктів, – все це в сукупності і призвело до відкриття експертних установ, оскільки експертна діяльність як спільність та сукупність знань накопичила на той час достатній їх обсяг. В іншому випадку, якщо виникнення експертної діяльності звести до моменту появи інституту судової експертизи, то ним буде 1889 рік, коли була відкрита перша експертна лабораторія – судово-фотографічна лабораторія Є. Ф. Буринського.

Знаковим для експертної діяльності стало прийняття Закону «Про заснування кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві і Одесі» від 04.07.1913 р. На підставі даного Закону в лютому 1914 року було відкриті Кабінет науково-судової експертизи при прокурорі Київської судової палати і Кабінет науково-судової експертизи при прокурорі Одеської судової палати. За 1914 рік в обох установах було проведено 370 експертиз з використанням таких методів пізнання (ідентифікації), як дактилоскопія, антропометрія, світлопису, графологія, фотографія, хімічних та мікроскопічних досліджень [2, с. 71].

Після революційних подій 1917 року, в перші роки встановлення влади більшовиків регламентації експертної діяльності ніхто не приділяв особливої уваги, законодавство не містило норм, які б встановлювали правовий статус судової експертизи та осіб, які можуть її проводити. Перший декрет про суд і наступні декрети не встановлювали детальної форми судочинства, залучення до судового процесу обізнаних осіб. Разом з тим, Декрет про суд № 1 допускав у певних межах збереження старих процесуальних форм, оскільки місцевим судам надавалося право керуватися в своїх рішеннях і вироках дореволюційними законами в галузі судочинства в тій мірі, в

якій вони не були відмінені революцією і не суперечили революційній совісті і революційній правосвідомості [11, с. 94]. Положення декретів про суди, виданих у перші роки радянської влади, стали основою перших законів про суд радянської України. Отже, за «буквою закону» українським судам не заборонялось застосовувати знання та досвід обізнаних осіб в судочинстві на підставі норм Статуту кримінального судочинства 1864 р.

Знакові зміни в регулюванні експертної діяльності настали з прийняттям у 1922 році Кримінально-процесуального кодексу УСРР. Ст. 62 КПК УСРР 1922 р. до доказів віднесла показання свідків, висновки експертів, речові докази, протоколи оглядів та інші писані пояснення обвинуваченого [17]. Аналогічна норма також була внесена в КПК УСРР 1927 р. (ст. 58) [18]. Таким чином, законодавець остаточно відмовився від використання на практиці терміна «обізнана особа», та замінив його на термін «експерт». Законодавством було визначено право органів розслідування (суду) на оцінку, погодження та відхилення висновку експертів, право призначати повторні експертизи, право обвинуваченого на виклик експерта тощо. Процесуальне становище експерта, його права та обов'язки отримали детальну (в порівнянні з попереднім законодавством) регламентацію. Згідно із законодавством судово-медичні експерти запрошувалися не лише для розтину трупів, але і для їх огляду, для огляду потерпілого, обвинуваченого та в інших випадках, де потрібна медична експертиза. У разі необхідності експерти також запрошувалися для участі в проведених слідчим оглядах й опосвідченнях, при цьому наголошувалося на дотриманні правил провадження експертизи.

Прийняття КПК УСРР 1922 р. і КПК УСРР 1927 р. не припинило дискусії про фактичний статус експерта. Наприклад, В.М. Нікіфоров вважав, що за певних умов експерт може бути помічником і консультантом судді та слідчого. Аргументуючи свою позицію, він наводив ряд прикладів, пов'язаних з участю експерта

¹ З 10 березня 1919 року по 30 січня 1937 року республіка мала назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка». Згідно з Конституцією 1937 року, порядок слів у назві республіки було змінено на «Українська Радянська Соціалістична Республіка».

в огляді місця події, коли було необхідно оцінити характер, взаємне розташування, форму слідів (ніг, крові, транспортних засобів і тощо). Автор відзначав, що для вирішення даних питань треба мати спеціальні знання з трасології, судової медицини тощо. Якщо слідчий не має достатньо повних і детальних знань, він повинен проконсультуватися з експертом щодо криміналістичного значення слідів [12, с. 105–106]. Протилежної точки зору дотримувалися Р. Д. Рахунов і А. І. Вінберг, які вважали, що експерт не може виконувати роль консультанта або помічника слідчого і судді, оскільки це суперечить процесуальній природі експертизи [19, с. 71–73; 13]. На нашу думку, існуюча дискусія була не безпідставною, адже процес розмежування функцій спеціаліста та експерта вже розпочався та мав свої процесуальні кордони.

Після набуття чинності КПК УСРР 1922 р. для можливості проведення експертиз у кримінальному судочинстві Постановою РНК УСРР «Положення про Кабінети науково-судових експертиз» від 10.07.1923 р. в системі Народного комісаріату юстиції були створені обласні кабінети науково-судових експертиз. Кабінети НСЕ відкрились у Києві, Одесі та Харкові. До їх завдань входило здійснення за допомогою фотографії, мікрографії, дактилоскопії, хімічного й мікроскопічного аналізів та інших наукових методів різного роду досліджень, як-то: всебічне дослідження документів, печаток, штампів, шрифтів, грошових знаків, засвідчення особистості за відбитками пальців, за почерком, за фотознімками, за різними особливостями; ототожнення різного роду предметів, дослідження отрут, абортивних засобів, хімфармпрепаратів, дослідження крові, волосся, сперми тощо [8, с. 19]. В кінці 1925 року вони були перейменовані на Інститути науково-судових експертиз.

У наступні роки застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві поступово розширювалося. Напрацьовувалися різні форми застосування спеціальних знань, чому сприяла судова та слідча практика. У 1927 році в системі органів міліції по всьому Радянському Союзу були створені науково-технічні відділи та відділення, які проводили експертизи. У цей період було видано велику кількість наукової літератури, присвяченої експертизам та експертній діяльності в цілому. Позитивний ефект від експертиз у судочинстві та розслідуваннях був обґрунтований

не лише теоретиками, а й підтверджений практиками, які проводили експертизи і активно займалися науково-організаційною та методичною роботою. Нагромаджені знання вимагали належної регламентації та правового обґрунтування, що було забезпечено в результаті прийняття КПК УРСР 1960 р. [9]. Наприклад, коло слідчих дій, у яких обов'язковим є застосування спеціальних знань, було обговорено в КПК та істотно розширено (ст. 76) в порівнянні з попередніми кодексами. До КПК УРСР 1960 р. були включені норми про висновок експерта, було відновлено право експерта на ініціативні дії, а також вирішені інші процесуальні питання. Відзначимо, що у своїй першій редакції КПК УРСР 1960 р. не мав окремих статей, присвячених спеціалісту, і тільки Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.1971 р. № 117-VIII [14] Кодекс було доповнено рядом статей присвячених участі спеціаліста в кримінальному процесі: ст. 1281 (Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій) та ст. 2701 (Участь спеціаліста в судовому розгляді). Також на спеціаліста було поширено дію ст. 62 (Відвід перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання) та ст. 92 (Відшкодування витрат свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим) [9].

І хоча інститут судової експертизи після введення в дію КПК України 1960 р. отримав широку правову базу, наступні інтеграція й диференціація наукових знань, пов'язані з новим етапом розвитку суспільних відносин (необхідність існування іншого рівня спеціалізації й кооперації у сфері трудових процесів, зумовлена появою та використанням нових технологій) окреслили проблеми, що вимагали свого законодавчого вирішення [5, с. 48]. Погоджуємося з висловлюванням, що значну кількість даних проблем неможливо було вирішувати шляхом простого внесення доповнень та змін до чинного КПК України, оскільки це призвело б до гіпертрофованого місця експертизи в даному законі по відношенню до інших стадій процесу та інших джерел доказів [1, с. 98–99]. Необхідність вирішення існуючої проблеми без прийняття нових КПК (ця проблема стосувалась багатьох республіканських КПК) або внесення змін до вже дію-

чих, зумовила розробку в 1974 році Проекту загальносоюзного закону «Про судову експертизу». Проект був розроблений, але не прийнятий як закон. У наступні роки неодноразово робилися спроби реанімувати ідею загальносоюзного закону про експертизу, але в підсумку основні його посили були реалізовані після розпаду СРСР в Законі України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII [13]. Закон не тільки визначив правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності, але й визначив принципи, обов'язки і права експерта, вимоги, які висуваються до експерта, загальні вимоги до науково-методичного та організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності тощо, з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи наведену інформацію, можна сказати, що історія становлення експертної діяльності на українських теренах налічує кілька сотень років. Біля своїх витоків експертна діяльність у кримінальному судочинстві ототожнювалась з діяльністю обізнаних осіб, які володіли спеціальними відомостями, обізнаністю в науці, мистецтві, ремеслі, промислі тощо. Із середини XIX ст. в науковій спільноті почала формуватися думка про необхідність поділу обізнаних осіб на експертів та спеціалістів. Практичне застосування результатів цих досліджень для вдосконалення кримінального процесуального закону було реалізовано за часів радянської влади і, найбільш повно, – після набуття Україною незалежності, розробки та прийняття КПК України 2012 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Belkin, R. S. (1997). *Kurs kriminalistiki* [Forensics course]. Moscow: IURISTIE (in Russian) [Белкин, Р. С. (1997). *Курс криминалистики*. Москва: Юристъ].
2. Bikmaeva, N. L. (2006). *Istoriko-kriminalisticheskie tendentsii razvitiia sudebnoi ekspertizy i sudebnykh ekspertnykh uchrezhdenii Rossii XIX – konets XX veka* [Historical and forensic trends in the development of forensic science and judicial expert institutions in Russia: XIX - the end of the XX century] (Doctoral thesis). Izhevsk (in Russian) [Бикмаева, Н. Л. (2006). *Историко-криминалистические тенденции развития судебной экспертизы и судебных экспертных учреждений России: XIX – конец XX века* (Кандидатская диссертация). Ижевск].
3. Istoricheskii fakultet Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni M. V. Lomonosova. (2020). 26 aprelia 1715 g. Artikul Voinskii. Retrieved March 1, 2020, from <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/articul.htm> (in Russian) [Исторический факультет Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова. (2020). *26 апреля 1715 г. Артикул Воинский*. Актуально на 01.03.2020. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/articul.htm>].
4. Karolina. (1967). *Ugolovno-sudebnoe ulozhenie Karla V* [Criminal Code of Charles V]. Alma-Ata: Nauka (in Russian) [Каролина. (1967). *Уголовно-судебное уложение Карла V*. Алма-Ата: Наука].
5. Kharchenko, D. A. (2006). *Sudebnaia ekspertiza v rossiiskom ugolovnom sudoproizvodstve* [Forensics in Russian criminal proceedings] (Doctoral thesis). Irkutsk (in Russian) [Харченко, Д. А. (2006). *Судебная экспертиза в российском уголовном судопроизводстве* (Кандидатская диссертация). Иркутск].
6. Klassika rossiiskogo prava. (2020). *Svod zakonov Rossiiskoi Imperii 1832* [Code of laws of the Russian Empire 1832]. Retrieved March 1, 2020, from <https://civil.consultant.ru/code> (in Russian) [Классика российского права. (2020). *Свод законов Российской Империи 1832*. Актуально на 01.03.2020. URL: <https://civil.consultant.ru/code>].
7. Koni, A. F. (1969). *Na zhiznennom puti* [On the path of life] (Vol. 1). Moscow: n. d. (in Russian) [Кони, А. Ф. (1969). *На жизненном пути* (Т. 1). Москва: n. d.].

8. Krylov, I. F. (1975). *Ocherki istorii kriminalistiki i kriminalisticheskoi ekspertizy* [Essays on the history of forensic science and forensic science]. Leningrad: n. d. (in Russian)
[Крылов, И. Ф. (1975). *Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы*. Ленинград: н. д.].
9. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] (Ukraine), 28 December 1960, No 1001-05. Retrieved March 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (in Ukrainian)
[Кримінально-процесуальний кодекс України (Україна), 28 грудня 1960, № 1001-05. Актуально на 01.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>].
10. Kudriavtseva, A. V. (2001). *Sudebnaia ekspertiza kak institut ugovovno-protsesualnogo prava* [Forensic science as an institution of criminal procedure law] (Doctoral thesis). Saint-Petersburg (in Russian)
[Кудрявцева, А. В. (2001). *Судебная экспертиза как институт уголовно-процессуального права* (Докторская диссертация). Санкт-Петербург].
11. Kurdiukov, V. V. (2009). *Teoretychni zasady ta kryterii obov'iazkovoho pryznachennia sudovykh ekspertyz v kryminalnomu protsesi Ukraini* [Theoretical principles and criteria for mandatory appointment of forensic examinations in the criminal process in Ukraine] (Doctoral thesis). Kyiv (in Ukrainian)
[Курдюков, В. В. (2009). *Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України* (Кандидатська дисертація). Київ].
12. Nikiforov, V. N. (1947). *Ekspertiza v sovetskom ugovovnom protsesse* [Expertise in the Soviet criminal trial]. Moscow: RIO VIUA (in Russian)
[Никифоров, В. Н. (1947). *Экспертиза в советском уголовном процессе*. Москва: РИО ВЮА].
13. Pro sudovu ekspertyzu [About forensic examination] (Ukraine), 25 liutoho 1994, No 4038-XII. Retrieved March 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (in Ukrainian)
[Про судову експертизу (Україна), 25 лютого 1994, № 4038-XII. Актуально на 01.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>].
14. Pro vnesennia dopovnen i zmin do Kryminalno-protsesualnogo kodeksu Ukrainiskoi RSR [On making additions and changes to the Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR] (Ukraine), 30 August 1971, No 117-VIII. Retrieved March 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63%D0%B0-06> (in Ukrainian)
[Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР (Україна), 30 серпня 1971, № 117-VIII. Актуально на 01.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63%D0%B0-06>].
15. Rakhunov, R. D. (1941). *Ekspertiza na predvaritelnom sledstvii* [Preliminary investigation examination]. *Sotsialisticheskaia zakonnost*, 2, 24–29 (in Russian)
[Рахунув, Р. Д. (1941). *Экспертиза на предварительном следствии*. *Социалистическая законность*, 2, 24–29].
16. Sait Konstituatsii Rossiiskoi Federatsii. (2020). *Ustav ugovovnogo sudoproizvodstva 1864* [Statute of Criminal Procedure 1864]. Retrieved March 1, 2020, from <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137> (in Russian)
[Сайт Конституции Российской Федерации. (2020). *Устав уголовного судопроизводства 1864*. Актуально на 01.03.2020. URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137>].
17. Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. (2001). *Kryminalno-protsesualnyi kodeks USRR 1922*. In Yu. Shemshuchenko (Ed.), *Yurydychna entsyklopediia* (Vol. 3). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana (in Ukrainian)
[Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. (2001). *Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922*. В Ю. Шемшученко (Ред.), *Юридична енциклопедія* (Т. 3). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана].

18. Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. (2001). Kryminalno-protsesualnyi kodeks USRR 1927. In Yu. Shemshuchenko (Ed.), *Yurydychna entsyklopediia* (Vol. 3). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana (in Ukrainian)
[Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. (2001). Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1927. В Ю. Шемшученко (Ред.), *Юридична енциклопедія* (Т. 3). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана].
19. Vinberg, A. I. (1949). *Osnovnye printsipy sovetskoï kriminalisticheskoi ekspertizy* [The basic principles of the Soviet forensic examination] Moscow: Iuridicheskaia literatura (in Russian)
[Винберг, А. И. (1949). *Основные принципы советской криминалистической экспертизы*. Москва: Юридическая литература].